1915: MEDZ YEĞERN VEYA HER ŞEY VATAN İÇİN!

Nisan, bizim memlekette, eğer daha beter bir durum yoksa geleneksel olarak "soykırım" tartışmalarıyla geçer. Bütün gözler ve kulaklar bir ay boyunca ABD Kongresi'nden gelecek habere kilitlenir. 24 Nisan, Ermenilerin **"Medz Yeğern"** (Büyük Felâket) olarak adlandırdıkları insan kıyımının sembolik yıldönümüdür. Muhtemelen bu yılı da atlatırız, ancak önümüzdeki yıl, yani 1915 kıyımının yüzüncü yılı Türk milliyetçiliği ve devlet ricalimiz açısından zor bir yıl olacağa benzer…

Aslında her tarihsel olay, bugünü anlaşılır kıldığı, bugüne ilişkin dersler içerdiği veya bugün işe yaradığı kadarıyla tartışılır, bu nedenle bir anlamda "araçsallaşır"; Ermeni sorununda olduğu gibi.

1915 olayları ve tehcir konusu da bütün yönleriyle artık bugünkü hesaplaşmalarla ilgili politik ve ideolojik bir nitelik kazanmıştır. Tartışmanın günümüze taşınmasının birçok somut nedeni vardır. Konu sadece, geçmişte olanların Türk devleti tarafından inkârı veya itiraf edilmemesi değildir. Tartışmanın içinde yer alan çeşitli güçler farklı amaçlar gütmektedir. Geçmişte yaşananlardan gerçek bir acı duyan, atalarının anılarına sahip çıkan ve kendi varoluşlarını anlamlandırmaya çalışan çoğunluğun dışında, diaspora önderliklerinin öncelikli hedefi muhtemelen, hem uluslararası planda hem de yaşadıkları ülkelerde, Yahudiler gibi, daha güçlü sosyal ve siyasal bir konum kazanmak daha sonraki muhtemel kazanımların zeminini yaratmaktır. (Yahudi diasporasının başka bir "Holocaust"u kabul etmeyerek bu konuda tek ve rakipsiz kalma çabası boşa değil.) Ermenistan devleti için ise sorun ister istemez bir iç ve dış politika ve kendini ulusal anlamda tanımlama sorunudur. Bu konuda tarih boyunca olumsuz bir rol oynayan Batı ülkeleri ise sorunu, parlamentolarında çıkardıkları veya gündeme getirdikleri yasalarla iç politika aracı olmanın yanı sıra, uluslararası planda ve Türkiye politikalarında bir diplomatik baskı ve manevra aracı olarak kullanırlar.

Sorunun bir de Türkiye boyutu var. Konu, Türkiye'yi yönetenler açısından (hükümet ve rejim farkı gözetmeksizin!) ulusal bir dış politika meselesi olarak gösterilse bile her zaman devletin tarihsel meşruiyetiyle, rejimin resmi ideolojisiyle ve iç politik dengeleriyle yakından ilgili oldu. Zaten bu yüzden işin propaganda kısmı dışarıdan ziyade içeriye yönelik; bir yandan "Konuyu tarihçilere bırakalım" derken, öte yandan yakın bir geçmişte Ermeni okullarının öğrencilerine bile "Ermeni mezalimi" konulu kompozisyonlar yazdıracak kadar! Tartışmalar, Ermeni halkının gerçek duyguları ve belirli istisnalar dışında, fazlaca samimiyet içermemesi ve aşırı bir bilgi yığılması ve kasıtlı, yanlış ve çarpıtılmış bilgilendirmeler nedeniyle, geniş kitleler açısından daha da anlaşılmaz hale getirildi. Bu nedenle kısaca da olsa geçmiş olayları hatırlatmakta yarar var.

Neler Oldu?

Peki, 1915'te neler oldu? Az öncesinden başlayarak kısaca özetleyelim. Uzun süredir devam eden toprak kayıplarının ardından Balkanlar'ın da kaybedilmesiyle paniğe kapılan burjuva İttihat ve Terakki önderliği, içinde Hıristiyan halkların yer almadığı milli bir devlet ve Asya'daki "Türki" halkları kapsayan bir imparatorluk hedefiyle harekete geçti. İktidar partisi İttihat ve Terakki'de giderek egemen olan Türkçü düşüncenin, Turan ülküsünün ve Alman emperyalizmiyle kurulan ittifakın nedeni de buydu. Bu devletin sınıfsal temeli olarak düşünülen "milli" yani Türklerden oluşan bir burjuva sınıfının güçlendirilmesi ve bir anlamda yaratılması için öncelikle İttihat ve Terakki'nin siyasi önderliğini kabul etmeyen ve milli devletin sınıf tabanı olabileceğine inanılmayan yerli Hıristiyan burjuvazinin tasfiyesi gerekli

görülüyordu; yani mülkiyetin el değiştirmesi yoluyla bir "milli iktisat" ve bir "milli burjuvazi" yaratma yöntemi uygulanıyordu. Ayrıca Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması amacıyla, kaybedilen topraklardan ve dışarıdan gelen yüz binlerce Müslüman (başta Çerkesler) ve Türk (Balkanlı) göçmenin planlı bir biçimde Anadolu Hıristiyanları aleyhine yönlendirilmeleri ve yerleştirilmeleri; savaştan önce, özellikle Rumların zorla ve tehditle göç ettirilmesi de (1914) işin demografik yönünü oluşturuyordu. Savaş "çözüm" için iyi bir fırsat yaratmıştı. Ayrıca Ruslara karşı savaşma önerisini reddeden Ermeni siyasi partilerinin görünürdeki resmi tarafsızlık politikalarına karşın gayrı resmi olarak Ruslardan yana faaliyet göstermeleri, Kafkasya Ermenilerinin oluşturduğu gönüllü taburları, onlara önderlik eden önemli Ermeni liderleri, savaş halindeki bir devlet için ciddi bir tehlike ve "nihai çözüm" gerekçesi oluşturuyordu. Ermeni tehciri bu ortamda başladı. Zaten "Teşkilatı Mahsusa'nın cezaevlerinden devşirdiği suçlulardan oluşturduğu birlikler, Rus sınırı yakınındaki Ermeni köylerinde savaşla birlikte faaliyete geçmişti bile. 1915 Martı'ndan itibaren önce emirlerle, 27 Mayıs'tan itibaren de yasal olarak ve farklı zamanlarda Suriye'ye doğru yola çıkartılan Ermeni kafileleri, planlı katliamlar ve zorunlu yürüyüş nedeniyle yollarda kırıldı; soyuldu, çeşitli tecavüzlere uğradı. Doğal olarak bir halkın en savaşkan gücü olan genç erkeklerin öncelikle imhası kaçınılmazdı. Hem dışarıdaki hem de askere alınıp Amele Taburlarında çalıştırılan Ermeni erkeklerin birçoğu bu nedenle öldürüldü. Aksi halde bir milyondan fazla Ermeni'nin savaş sırasında, tam da İngiliz cephesinin arkasına, Mezopotamya'ya (yol yorgunluğunu saymazsak!) sapasağlam ve savaşabilecek durumda getirilmesi askeri açıdan uygun değildi. Ayrıca her şey bir yana, devletin Ermeni politikası, kat edilen mesafeler, yol güzergâhları ve şartları düşünüldüğünde tehcirin bir katliama ve yağmaya dönüşmesi kaçınılmazdı. Öyle de oldu. Suriye çölündeki "iskân bölgesi" Deyr-ül Zor'a ancak "canlı cenazeler" ulaştı. Tabii burada bir kez daha katliama uğratılarak biraz daha "seyreltildiler." İstanbul ve İzmir'de yaşayanların dışındaki Ermeni halkın yüzde beş kadarı din değiştirerek, yani asimilasyonu kabul ederek hayatta ve yerlerinde kalmayı başardı; hiçbir yerde kalan Ermenilerin nüfusun yüzde 5-10'unu geçmesine izin verilmedi. Göç kafilelerinden zorla veya bazen kurtarılmak amacıyla alınan binlerce Ermeni kadın ve çocuk da kimi zaman nispeten iyi, kimi zaman da çok kötü şartlarda asimilasyonu kabullendi. Kısacası trajedi sadece katliamlardan ibaret değildi. Bu nedenle, olayların cereyan ediş biçimi ve sonuçları, bütün "planlı mıydı, plansız mıydı?" tartışmalarını anlamsız kılmaktaydı; bu çapta bir zorla yer değiştirme operasyonunun plansız olması devlet aklına ve mantığına aykırı düşerdi…

İddialar ve Gerçekler

Bu çapta bir tehcirin haklılığını kanıtlamaya çalışanların iddia ettiği gibi 1915 yılında topyekûn bir Ermeni ayaklanması falan yoktu. Zaten öyle bir şey olsaydı tehcir bu kadar kolay olmazdı. Ermeni halk birkaç istisna dışında (Şebinkarahisar, Amasya, Urfa, Antakya Musa Dağı vb.) tehcire herhangi bir direnç göstermedi; bunlar can havliyle yapılan direnişlerdi; zaten silahlarının çoğu daha önceden toplanmış, erkeklerin önemli bir bölümü de askere alınmıştı. Ermeni ulusal hareketinin kalesi Zeytun (K.Maraş- Süleymanlı) bile kolaylıkla boşaltıldı. 1915'te genel tehcir öncesi tek ayaklanma, nisan ayında Van'da gerçekleşti ve Rus ordusu gelene kadar sürdü. Tehcirin en önemli gerekçesi buydu. Bu, askeri açıdan önemli bir gerekçe olsa da tehcirle ilgili hazırlıklar daha önceden başlamıştı.

Anadolu'nun, sayısı o dönem ortalama 1,5 milyon olarak tahmin edilen Ermeni halkının büyük çoğunluğu köylüler, işçiler, zanaatkârlar ve serbest meslek sahipleriydi. Yüzde 80'i tarımla uğraşıyordu. Yani Ermenilerin tümü öyle "Müslümanların kanını emen" tefeci-sarraf takımı falan değildi. Her halk gibi çoğunluğu, durumlarından memnun olmasa bile devletle başını belaya sokmak istemeyen, günlük hayatını sürdüren, ekmek parası derdindeki apolitik

veya farklı siyasi eğilimlerde, çeşitli toplumsal sınıflara mensup insanlardan oluşuyordu. Üstelik mezhepsel olarak çoğunluğu oluşturan Gregoryenlerin dışındaki Katolik ve Protestan Ermeniler, neredeyse tamamen siyasetin dışında yaşıyordu. Yani Ermenilerin tümü eski Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu'nun iddia ettiği üzere "çeteci, kurye, casus, bomba imalatçısı" falan değildi! Üstelik binlerce Ermeni, Osmanlı ordusu saflarında, amele taburlarında asker olarak bulunuyordu. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde gezen bazı gerilla grupları, Ermeni asker kaçakları (ki her yerde her etnik gruptan binlerce asker kaçağı vardı) Ruslar, İngilizler ve Fransızlar hesabına casusluk yapan bazı Ermeniler bahane edilerek savaş bölgeleri dışındakiler de dahil olmak üzere neredeyse çoluk-çocuk bütün bir halkın ölüm yolculuğuna çıkarılmasının sadece "askeri önlemler" ve "güvenlik" nedenleriyle izahı mümkün değildir. Öyle olsaydı, İttihat Terakki'nin "çelik çekirdeği" yani asıl karar mercii (derin devlet!) Türkiye ekonomisinin savaş sırasında bir anlamda çöküşüne de neden olan böyle bir kararı (bazen Türk ve Müslüman esnafın ve halkın itirazlarına rağmen) almaz, farklı çözümler bulabilirdi. Örneğin dış baskılar ve fazlasıyla göz önünde olmaları nedeniyle, 24 Nisan'daki ilk sürgünler dışında İstanbul ve İzmir Ermenileri (Bu şehirlerin nüfusuna kayıtlı olmak şartıyla), Cemal Paşa'nın yönetimindeki Suriye Ermenileri ve valinin çabalarıyla Kütahya Ermenileri genel olarak korunabilmişlerdi. (Bütün olup bitenlere rağmen bu istisnalar kıyımın "plansız" olduğunun kanıtı olarak ileri sürülür; "yoksa hepsini keserdik" mevzuu!)

Resmi tezin, savaş nedeniyle herkesin cephede olduğu ve Anadolu'nun tamamen savunmasız kaldığı bu nedenle tehcirin bir zorunluluk olduğu iddiası da akıl dışıdır. Osmanlı Devleti, üstelik daha savaşın birinci yılında "çaresiz" durumda değildi. Devletin iç güvenlikten sorumlu jandarma ve polis teşkilatları, garnizonları ve milisleri vardı ve zaten böyle olmasaydı yüz binlerce Ermeni'nin kısa sürede tehciri mümkün olamazdı. Ayrıca katliamda önemli rol oynayan tepeden tırnağa silahlı Kürt aşiret güçleri ve birçoğu hapishanelerden serbest bırakılan suçlulardan oluşan Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri, özellikle Doğu Anadolu'nun her yerinde faaliyet gösteriyordu. Kısacası, Ermenilerin Anadolu topraklarında yaşaması istenseydi güvenlik sorununa çare bulunabilirdi. Oysa bugün başka hiçbir çare olmadığı söyleniyor; diğer bütün "milli davalar"da olduğu gibi. Ayrıca tehcir o dönemde herkesçe kabul edilen bir yöntem de değildi. Çok sayıda Osmanlı aydını ve bürokratı tehcire karşı çıkıyordu. Bu nedenle içlerinde vali ve kaymakamların da olduğu kimi bürokratlar tehcir ve katliam emirlerine karşı çıktıkları veya emirleri uygulamadıkları gerekçesiyle görevden alınmış (Ankara, Erzurum, Kastamonu, Halep valileri), örneğin Lice Kaymakamı Hüseyin Nesimi (Ünlü sosyalist Abidin Nesimi'nin babası) öldürülmüştü.

Yine iddia edildiği gibi tehcir geçici bir önlem değildi. Daha Ermeniler yola çıkar çıkmaz yerlerine muhacirler yerleştirildi, Ermeni mülkleri önce nizamnamelerle, sonra da geriye dönük olarak işletilen bir kanunla, tasfiye komisyonları tarafından, "milli ekonomi" hedefi doğrultusunda, Türk ve Müslüman müteşebbislere, en uygun şartlarda, özellikle de yabancı sermayeden korunan milli anonim şirketler kurulması teşvik edilerek aktarıldı. Devlet memurlarının, kimi yerel İttihatçıların ve ileri gelenlerin çeşitli yollarla ele geçirdikleri mülk ve servetler de önemli bir yekûn tutuyordu. Kısacası hemen herkes Ermenilerin geri dönme ihtimallerinin olmadığının farkındaydı.

Tehcirin güvenlikle ilgili geçici bir tedbir değil, esas olarak ekonomik-siyasi dönüşümü hedefleyen bir nüfus politikası olduğu, üzerinde fazla laf edilmese de, Mezopotamya'daki Süryani halka yönelik tehcir ve katliamlardan da bellidir.

Paşa'nın Uykusuz Geceleri

Merkezi yönetimin iyi niyeti, olup bitenden bihaber olduğu iddiasına gelince. Tehcir sırasında olanlar Talat Paşa'nın anılarında şöyle ifade edilir: *"(...) vicdansız, ahlaksız ve adi bazı*

kimseler durumdan yararlanmak istemişler ve bu gibiler birçok cinayetin işlenmesine etken olmuşlardır. Genel valiler ve valiler, sorumluluk korkusuyla olayları mümkün olduğu kadar önemsiz göstermeye çalışmış ve kabahati kısmen Kürt halka yüklemiştir. Mebusların verdiği bilgiler cidden feci idi. Birçok geceler uyuyamadım. (...) Esas olarak askeri önlemden başka bir şey olmayan göç ettirme, vicdansız ve karaktersiz insanların elinde bir facia şeklini almıştır. (...) İttihat ve Terakki Komitesi üyeleri, Ermenilere karşı yapılan hareketlerden dolayı son derece üzgündürler ve her zaman bu olayları engellemek üzere hükümet üzerinde etkili olmaya çalıştılar."

Ve neredeyse bütün gününü telgraf masasında geçiren, olayları günü gününe izleyen ve anında emirler veren, bizzat kendisinin görevlendirdiği, vaka mahallindeki işleri örgütleyen kâtib-i mesuller (sorumlu sekreterler) ile sürekli irtibat halinde olan Talat Paşa'nın, "mebusların verdiği feci bilgiler karşısında birçok geceler uyku uyuyamadığına" inanmamız gerekir mi? Paşa, sanırsınız ki devletin tepesindeki "triumvira"nın (Enver-Talat-Cemal) bir üyesi, partinin lideri ve devletin güçlü dahiliye nazırı (içişleri bakanı) değil de, olayları engellemek için çırpınan bir insan hakları derneği yöneticisidir!

Oysa tehcir sırasında olanlardan, ilgili herkes haberdardı. İngiliz ve Fransız hükümetleri uygulama başlar başlamaz, savaşta meydana gelen insanlık suçlarının hesabının sorulacağını peşinen bildirmişlerdi. Ayrıca Anadolu'da görevli Amerikan, İsviçre vb. misyonları, Kızılhaç görevlileri, daha da önemlisi "dost ve müttefik" Alman ve Avusturyalı diplomatlar, askeri görevliler, düzenli olarak ne olup bittiğini hükümetlerine rapor ediyorlardı. Bu hükümetlerden de Osmanlı hükümetine uyarılar geliyordu. Neler olduğunu "Mısır'daki sağır sultan" bile duymuştu. Talat Paşa daha sonra, katliamda Alman parmağı olduğu iddialarını reddederken bir itirafta bulunmuştu: *"Ermeni olayları dolayısıyla Almanya'nın onuruna saldırılmıştır. Olaylar ise tamamıyla tersini ortaya koymaktadır; zira her yeni olay duyulur duyulmaz Alman hükümeti bu gibi olaylara son verilmesini tavsiye eden notalar göndermişti. Bu konudaki bütün belgeler Babıâli'de bulunmaktadır.* Ancak devletin bir numarası olan paşamız bütün bu bilgi ve uyarılara rağmen adeta "çaresizlik" içindedir; gel de inan!

İnsanın, sivillikten de gelse, koskoca bir Osmanlı paşasına inanası gelir! Ancak tam bu sırada karşımıza Sadrazam Sait Halim Paşa'nın Meclis-i Mebusan

5. Şubesi önünde verdiği bir ifade dikiliverir. Paşa Tehcir Kanunu'nun çıkış nedenlerini anlattıktan sonra *"Fakat ne yazık ki, yürütmekle görevli olanlar, kanunu fena bir halde uyguladılar. Sızıltılar işitilmeye başlayınca sebeplerinin buldurulması ve suçluların cezalandırılması için araştırma komisyonları oluşturduk... Gereken araştırmalar yapıldı ve komisyon raporunu Dahiliye Nezareti'ne sundu."* der. Buraya kadar iyi, ancak durmaz devam eder: *"(...) komisyonun raporu Dahiliye Nezareti'nden Sadrazamlığa aylarca gelmedi. Birçok kez bu rapor Dahiliye Nezareti'nden istendiği halde, daha tamamlanacak ya da düzeltilecek noktaları var diye Dahiliye Nezareti kaçındı ve dolayısıyla gerçeği gizlemekte kesin kararlı olduğu anlaşılıyordu. Talat Bey, Dahiliye Nezareti'nde kaldığı sürece bu işe iyi bir sonuç verme imkânı yoktu..."*

Aynen böyle; haliyle kime inanacağımıza şaşırırız! İşin şaka kaldırır bir yanı olsa, yüzbinlerce Anadolu Ermenisi'nin Osmanlı bürokrasinin o meşhur hantallığına kurban gittiği bile iddia edilebilir!

Aslında tehcirin stratejisini hazırlayan Paşa, taktikleri muhtemelen bölgeye gönderdiği örgütçü ve "bütün önemli meselelerde nihai karar sahibi" kâtib-i mesullere bırakmıştı. Ayrıca, eski bir telgraf memuru olan Paşa, telgraf başında ve kuryeler aracılığıyla bir resmi, bir de gayrı resmi politika izliyordu ve elbette ne yaptıysa vatan için yapmıştı!

Tehcir Anıları…

Neler olduğuna dair şimdiki bilgisizlik ve inkâr haline bakılmasın, olaylar cereyan ederken dönemin iletişim imkânlarının sınırlılığına rağmen nelerin olduğu üç aşağı beş yukarı duyuluyor, biliniyordu. Sıradan görgü tanıklarının yanı sıra, malumat sahibi devlet görevlilerinin veya partililerin sayısı da az değildi.

İttihat Terakki'nin yayın organı Tanin Gazetesi Başyazarı ve milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın, anılarında ilk kez Enver Paşa'dan duyduğu tehcir mevzuu üzerine bir iki laf eder:

"Bir gün, Düyun-ı Umumiye'de bulunduğum sırada, ziyaretime Nazım geldi. Doktor Nazım değil, ondan ayırmak için Küçük Nazım dediğimiz Düyun-ı Umumiye memurlarından Nazım. Kendisi görevle Anadolu'ya gitmişti. Şimdi İstanbul'a dönünce beni görmeğe gelmişti. Bir iki sözden sonra:

-Aman Cahit, dedi; bir bilsen Anadolu'da neler oluyor! Ermeni sorunu müthiş…

Cevap bekleyerek yüzüne baktım. O bilgiler verdi. Nazım'ın abartmayacağına inanmakla birlikte anlattığı hikâyeler ve kendi gözlemleri beni çok şaşırttı. (…) Yalnız, Nazım'ın anlattıklarıyla Enver'in Ermenilere hiçbir zarar gelmeden ülkeye yararlı bir biçimde çalışabilecekleri yerlere gönderilmeleri gereği üzerine söylediği şeyler birbirine uymuyordu…"

Hüseyin Cahit'e göre, katliamın sorumlusu büyük ihtimalle, yetki sınırlarını aşarak kendi düşüncelerini genel merkezin ve cemiyetin karar ve isteğiymiş gibi yerel memurlara aşılayan Bahaeddin Şakir'dir.

Şakir Bey'in Marifetleri!

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde Merkez-i Umumi (genel merkez) üyesi ve yine cemiyet tarafından örgütlenen Teşkilat-ı Mahsusa'nın reislerinden Bahaeddin Şakir, Ermeni tehcir ve kırımının sahadaki en önemli icracısıdır. Kendisi, çeşitli nedenlerle adı pek sık geçmeyen, ancak bugün de devlet içinde ve dışında çok sayıda "fan" sahibi, haddinden fazla vatansever bir devlet büyüğümüzdür.

Atatürk'ün yakını ünlü yazar Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı* adlı kitabında, daha sonra işgale karşı Sultanahmet Mitingi'nin ünlü hatibi ve Milli Mücadele'nin "Halide Onbaşısı" olarak da tanınacak Halide Edip'le ilgili bir anısını anlatırken Üstat'tan da söz eder:

"Adana'dan ileride bir istasyonda kompartımana rahmetli Bahaeddin Şakir geldi. Halide Hanım'a takdim ettim. Kendisi Bahaeddin Şakir'in ismini ve ehemmiyetini biliyorsa da, Ermeni politikasındaki rolü(nün) ne olduğunun o güne kadar farkında değilmiş. Bahaeddin Şakir ise o güne kadar bu işte kendisi gibi düşünmeyecek bir Türk milliyetçisine rast geleceğini hatırına bile getirmemişti.

Uzun bir konuşmadan sonra Bahaeddin Şakir trenden indi. Halide Hanım, beni alıkoyarak:

-Bana bilmeyerek bir katilin elini sıktırdınız, dedi.

Aşağıda vedalaştığımız Bahaeddin Şakir ise kulağıma eğilerek:

-Senin gibi yetişecek kıymetli gençleri, bu kadınla temastan men etmelidir, diyordu."

Artık Şakir Bey neler anlattıysa ve de Halide Hanım neler söylediyse!

Belgeler, Sayılar…

Aradan geçen 99 yılın ardından olayların detaylarına ilişkin, "belge var mı, yok mu?" tartışmalarına ve kurnazlıklarına bakmayın. Bunların tümü bugüne ilişkin politik suçlama ve "sıyırma" hikâyeleri; çoğunun gerçekle ilişkisi ya sınırlı ya da hiç yok. Çoğu zaman birçok görgü tanığının ve mağdurun anlattıkları, anıları, birbirleriyle tutarlı olmaları ve olgularca desteklenmeleri şartıyla, resmi belgelerden çok daha önemlidir. Ayrıca işin aslına ilişkin İttihat Terakki belgelerini aramak abesle iştigaldir; İttihatçılar gizli örgütçülüğü iyi bilen "sıkı" adamlardı. Zaten olayın asıl tarihsel belgesi, sonuç itibariyle Anadolu'daki binlerce yıllık Ermeni varlığının silinmesidir.

İnsan kayıpları ve bunların meydana geliş biçimine gelince. Ölü sayısı son dönemde kimi resmi tarihçiler tarafından epeyce azaltılsa da konunun "normal" seyrini izlediği geçmiş dönemde hemen her kesimden uzmanın verdiği rakamlar 300 binle 1 milyon arasındadır. Genelde 600-800 bin rakamı telaffuz edilir. Bu sayı Sultan Abdülhamit dönemindeki 1894-96 katliamlarını ve 1909'daki Adana katliamını kapsamaz. Tehcirin bir felaket olduğunu, ancak Ermenilerin de "kaşındığını" ve emperyalizme hizmet ettiklerini söyleyen kimi "iyi niyetli" insanlar, daha çok "mukatele" yani birbirini öldürme tezine eğilim gösterirler. Oysa bu tanım aynı anda ve karşılıklı vuruşmayı çağrıştırdığı için yanlıştır. Evet iki taraf da birbirini öldürmüştür, ama mukatele sayılabilecek olay sayısı ve bu çatışmalardaki ölü sayısı fazla yüksek değildir. Ölü sayısının büyüklüğü olayların daha çok katliamlar biçiminde olduğunu göstermektedir. Rus ordusunda yer alan çoğu Kafkasyalı gönüllü Ermeni taburlarının ve bazı yerli Ermeni gruplarının katliamları sonucu ölen Müslümanların sayısı on binlerle verilmektedir. Örneğin o dönem bir kaynak bunu 40 bin olarak verir. Makul rakamlar 10-40 bin arasındadır. Mukatele tezinin bir diğer zaafı da olayların kronolojisi ile ilgilidir. Resmi tez, bir kronoloji numarasıyla konuyu anlaşılmaz hale getirmektedir. Öldürme olayları genel olarak aynı anda olmamıştır. 1915-16'daki Ermeni ölümlerinin çok büyük bir bölümü tehcir sırasında meydana gelmiş ve bazı istisnalar dışında savunmasız insanlar öldürülmüştür. Müslüman ölümleri ise, Van'ın Rus işgaline girdiği dönemdeki "Müslüman temizliği" dışında, çoğunlukla daha sonraki yıllarda özellikle de 1917 ve 1918'deki intikam ve bu kez Ermeni güçleri eliyle bazı bölgelerde yürütülen "etnik temizlik" eylemleri sonucu yaşanmış ve yine çoğunlukla savunmasız insanlar katledilmiştir. Mukatele tezinin gizlediği bir diğer gerçek de tehcirin ve tehcir sırasındaki "temizliğin" devlet tarafından ve devlet imkânları ile organize edildiği ve artık açıkça devlet tarafından korunmadıkları ilan edilmiş bir kitleye karşı yapılmış olmasıdır. Oysa katliamlara girişen Ermeni güçlerin sayıları ve imkânları bununla karşılaştırılamaz.

Birinci Dünya Savaşı boyunca 2,5 milyon Müslüman'ın ölümünün suçunu Ermenilerin üzerine atmak ise resmi görüşün bulduğu bir yoldur ve aynı zamanda savaşa ve kayıplara ilişkin kendi sorumluluklarından kurtulma niyetini ifade eder. Aynı yol "Ermeni ihaneti"ni kanıtlamak ve yenilginin sorumluluğundan kurtulmak amacıyla Enver Paşa tarafından Sarıkamış bozgununun ardından da kullanılmıştır. Oysa Paşa, kısa süre önce Ermeni Patriği'ne yolladığı mesajda, cephedeki Ermeni askerlerinin kahramanlığını ve gayretini övmekteydi!

Ya Onlar?

Tabii, her meselenin olduğu gibi bu meselenin de evveliyatı ve bir de öbür yüzü vardır. Kıyımdan, kırımdan, soykırımdan söz edenlerin yüzüne çarpılıveren o itirazlar: "Peki ya onlar da bizi kesmedi mi, neden hiç onlardan söz etmiyorsunuz?" Onlardan da söz edelim, ancak 1915 öncesini atlamadan. Malûm, kronolojik sıra meselesi. 2. Abdülhamit döneminin eylemleri, başta kırsal alanlarda "fedai" adı verilen komitacılar tarafından yürütülen gerilla

savaşı olmak üzere, Abdülhamit rejimine karşı yerel ayaklanmalar, direnişler, kitlesel gösteriler ve protestoların yanı sıra Batı kamuoyunun ve devletlerinin dikkatini çekmeye, diplomatik müdahalesini sağlamaya yönelik kimi zaman provokatif ve sansasyonel şiddet eylemleridir. Çoğu Hamidiye Alayları'nın zulmüne, Kürt aşiretlerinin yağmalarına, hem devletin hem de devlet destekli Kürt ağalarının dayattığı çifte vergilere, topraklara el konulmasına, kadınların kaçırılmasına, adaletsizliğe, eşitsizliğe, cinayetlere, zorla din değiştirtmelere karşı özsavunma amacına yöneliktir. (1894-96 kıyımlarıyla cezalandırılır.) Bunlar "özerk" veya "bağımsız" demokratik bir Ermenistan hedefini güder. (Kimi zaman devrimci gruplar tarafından işbirlikçi Ermeni burjuvazisine karşı yönelir.) Reformların uygulanmasını talep eder. Sosyalist damarı da olan bir ulusal-demokratik devrimci çizgi izler. 2. Abdülhamit'e karşı zaman zaman Jöntürklerle işbirliği yapar; Avrupa'daki Jöntürk kongrelerine katılır, 1907'de ittihatçılarla ortak silahlı mücadele kararı alır. Meşrutiyet'le birlikte, silahlı mücadeleyi bırakarak yeni rejime destek verir; reformcu bir karakter kazanır. Zaten Taşnaklar (Ermeni Devrimci Federasyonu) İttihat ve Terakki ile, Hınçaklar da (Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisi) liberal muhalefet ile ittifak halindedir. Farklı siyasi görüşleri savunan Ermeniler, o partilerin listelerinden Meclisi Mebusan'a girerler. (1908'de 10 milletvekili.) Bir bölümü, Bulgar mebuslarla birlikte parlamentodaki sosyalist grubu oluşturur; işçi haklarını, adaletli bir vergi sistemini ve sosyalizmi savunurlar. Taşnaklar, o dönemde, 1907'den beri İkinci Enternasyonal Osmanlı Alt Seksiyonu'dur. İttifak, iyi kötü Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürer. Ancak emperyalist savaş bir dönüm noktası olur. Türklüğü esas alan bir Osmanlıcılıktan ümidi kesen yarı devrimci burjuva milliyetçisi İttihatçılar, açıkça Türkçülük ve Turancılık yollarına girmişlerdir. Amaç artık "Hıristiyan urlardan" temizlenmiş Türk ve Müslüman bir bünye ve sermayenin el değiştirmesidir. İttihatçılar kapitülasyonlardan, çeşitli dış baskılardan kurtulmak ve büyük bir Türk imparatorluğu kurmak amacıyla Almanların kuyruğuna takılırlar. Balkanların ardından Anadolu'nun en azından bir bölümünün de kaybedilmesi ihtimali onları dehşete düşürmüştür. Zaten meşrutiyet rejimine, İttihatçılara ve reform vaatlerine olan (zayıf) güvenlerini kaybetmiş olan ve sonunun geldiğini düşündükleri Osmanlı ile hesaplarını kesen Ermeni partileri ise, kendi başındaki Ermeni sorunu yüzünden uzun süre düşmanca davranan, hatta "Ermenisiz bir Ermenistan" isteyen Rusya'nın çizgisini değiştirmesi üzerine, resmen tarafsız, ancak fiilen Rus yanlısı bir tutum alırlar. Çoğunluğu Kafkasyalı Ermenilerden oluşan dört bin kadar gönüllünün oluşturduğu taburlar, Taşnak Partisi Erzurum Mebusu Armen Garo'nun (Karekin Pastırmacıyan) ve bazı Osmanlı Ermenilerinin de işbirliğiyle Rus ordusu ile birlikte savaşa katılırlar. Daha savaş başlamadan Ermeni köylerine saldırılar düzenleyen Teşkilat-ı Mahsusa birlikleriyle çatışmalara girerler. Tehcirin ardından işgal, intikam, göçe zorlama ve etnik temizlik amacıyla çok sayıda köye ve kasabaya saldırıp Türk ve Kürt halka karşı katliamlara girişirler. Rus işgali altındaki bölgelerde Ermeni gönüllülerin şiddeti o hale gelir ki sonunda Ruslar Ermeni gönüllü birliklerini dağıtırlar. Katliamlar savaş sonuna kadar sürer. Çok sayıda Türk ve Kürt Müslüman öldürülür. Bu süreçte Taşnakların küçük burjuva devrimciliğinin giderek eğretileşen sosyalizmi, yerini koyu bir Ermeni milliyetçiliğine bırakır; yani Taşnaklar da bir anlamda, eski müttefikleri İttihat ve Terakki ile paralel bir yolu izlerler. Sonuçta politik yanılsamaları, akıl ve mantık dışı maceracılıklarıyla bir halkın binlerce yıldır yaşadığı topraklardan sökülüp atılmasında İttihatçıların ekmeğine yağ sürerek önemli bir rol oynarlar. Anadolu Ermenileri, Osmanlı'nın da bir tarafta yer aldığı emperyalist kamplar arasındaki savaşın, kimsenin uzun yıllar bir daha kafasını çevirip bakmadığı kurbanları haline gelirler…

Meseleyi Anlamak: Çorba Değil Tarih!

Tarih her şeyden önce olayların kronolojik bir sıralamasını gerektirir. Ermeni meselesini tarihsel bağlamından kopartıp çorbaya çevrilmiş, tek boyutlu bir milli-mitolojik-resmi tarih anlayışıyla kavrayabilmek imkânsızdır. Nasıl ki "Türklük" ve "Ermenilik"in öznel-milliyetçi pencerelerinden bakarak gerçekten anlamak imkânsızsa. Sorun bir "mukatele" veya "skor" sorunu değildir. Yani ölü yarıştırmaya indirgenemez. Yukarıda sözünü ettiğimiz Müslüman ve Ermeni katliamlarının hepsi iğrenç ve aşağılık bir milliyetçiliğin ürünüdür; ancak bunların hiçbiri yaklaşık 2500 yıldır Anadolu'da yaşayan yerli bir halkın, yarattığı tüm kültür ve uygarlıkla birlikte, o topraklardan şu veya bu "kutsal" bahaneyle sürülüp atılmasını, imha edilmesini haklı çıkarmaya yetmez. Sorun basitçe ve sadece bir "dış güçler" sorunu da değildir. Halkların "bin yıldır kardeşçe yaşadığı, ancak emperyalistler tarafından birbirine düşürüldüğü" türünden, hem bizi toplumsal bir analiz zahmetinden kurtaran, hem de antiemperyalist ruhumuzu okşayan kestirme gerekçeler ise, gerçeğin kısmi izlerini taşımakla birlikte tek boyutludur ve çoğu zaman hiçbir şey dememekle eş anlamlıdır. Tarihsel ve toplumsal olgular, şeytani "bir dış kuvvetin eylemsiz bir kütleye yaptığı mekanik bir etki" ile değil, kendi "öz hareketleri" sonucu ortaya çıkarlar. Yani öncelikle "Elmanın kurdu kendi içindedir!" "Dış güçlerin etkisi", ancak dönemin uluslararası şartlarıyla, memleketin tarihsel, toplumsal, ekonomik ve politik şartlarının bütünlüğü içinde anlaşılabilir. Olayların "moleküler süreçleri", yani uzun yıllar boyunca meydana gelen "binlerce küçük hadise, sinir bozucu küçük olay" ve birikim, dış güçlerden çok daha önce, adım adım etkisini gösterir. Zaten tarihi, bir komplo teorisi ve kışkırtıcıların eseri olmaktan çıkartan da bu süreçlerin anlaşılmasıdır. Emperyalizmin uğursuz etkisi, bu konuda esas olarak "Şark Meselesi" bağlamında, öncelikle bir nüfuz alanları ve hegemonya mücadelesi olarak devreye girer; ve konumuz bağlamında daha çok Ermenilere "ümit verme-sırtını dönme" biçimini alır. Ortada hemen hiçbir "gerçek destek" yoktur. Uluslararası duruma göre bazen kışkırtıcı, bazen yatıştırıcı rol oynayan büyük kapitalist devletler, Ermeni siyasi hareketinin sosyalist ve devrimci yönlerine de endişeyle bakarlar. Kendi ekonomik, siyasi ve diplomatik çıkarları her şeyin önündedir; bu nedenle çoğu zaman birkaç protesto dışında olup bitene göz yumarlar. Ermeni halkının talebi olan reformlar konusundaki tavırları ise genelde diplomatik oyunların ve sözlü "baskıların" ötesine gitmez. Abdülhamit devri kıyımlarına karşı tepkileri ikiyüzlü ve çıkarcı bir pasiflikten başka bir şey değildir. Zaten Osmanlı da bu durumu bildiğinden reformlar konusunda genelde kulağının üzerine yatmayı ve ikili oynamayı tercih etmiştir. Dış baskılarla Doğu Anadolu'da uygulanması karara bağlanan son reform planı ise (8 Şubat 1914-Yeniköy Antlaşması) niteliği, zamanın şartları ve büyük güçler açısından Osmanlı topraklarını paylaşmaya doğru bir adım olması nedeniyle İttihatçılar yönünden "ölüm kararının" alınmasını adeta kaçınılmaz kılan bir gerekçeden başka bir şey değildir.

Bizim Dilimiz

Türkiye sosyalist hareketi, tartışmaya tam olarak kendi tezleriyle girebilmiş değildir. Sosyalistler, bazı istisnalar dışında, konuyu başkalarının belirlediği gündemler ve kısmen liberal "sivil toplumculuk", kısmen de "ulusalcı" bir antiemperyalizm üzerinden tartışmaktadır. Oysa Ermeni sorunu görüldüğü üzere sadece 1915 olaylarından ibaret değildir ve Türkiyeli sosyalistler açısından zengin tarihsel deneyimlerle doludur. Üstelik sosyalizmin Türkiye'deki tarihinin bir bölümünü de kapsar. Bu nedenle sosyalistlerin "soykırım mıydı, değil miydi?" tartışmasının ötesine geçip en azından 1878 Berlin Antlaşması'ndan itibaren ortaya çıkan sorunu incelemeleri ve maddi temelleriyle ele almaları gereklidir. Bu yapıldığında meselenin çok daha iyi anlaşılıp güncellenmesi mümkün olacaktır.

Tarihsel olaylara ve bunların günümüze kadar süren etkilerine karşı tavır takınırken, bunu kendi terimlerimizle, kendi söylemimizle ve kendi devrimci sosyalist anlayışımız ve programımızla yapmamız gerekir. Aksi halde ideolojik ve siyasi bağımsızlığımızı kaybeder,

antiemperyalizm adına resmi ideolojinin veya demokrasi adına kimi liberallerin değirmenine su taşımak zorunda kalırız.

Soruna yaklaşırken amacımızın ikiyüzlü burjuva hukukunun labirentlerinde dolaşmak olmadığını kesinlikle belirtmeliyiz. Çatışan burjuva güçlerin birbirlerine boyun eğdirmek amacıyla sorunu çeşitli yerlerinden bükme çabalarına da yüz vermemek gerekiyor. Bizi ilgilendiren, öncelikle işçi ve emekçilerin milliyetçi yalanlarla veya liberal hayallerle aldatılmasını engellemek; Türkiyeli ve Ermenistanlı emekçiler arasındaki kin ve nefret duygularına son vererek onların enternasyonalist dayanışmalarının yolunu açmak; halkların ırkçı kışkırtmalarla birbirlerini boğazlamalarının engellenmesidir. Bunun yolu da doğruları söylemekten ve resmi tarihin yalanlarını teşhir etmekten geçer. Konunun açıkça tartışılabilmesi, bu ülkede, bugün ve gelecekteki tehcir ve imha tehlikelerini önlemek için de gereklidir. Soruna "Emperyalistler bizi bölecek" veya "İtiraf edelim, AB'ye girelim, demokrasi gelsin" mantığıyla yaklaşmak bizim işimiz olamaz. "Soykırım" meselesine gelince, tarihsel ve toplumsal olarak "tabiatta" saf halde bulunmayan, tarif edilen bütün şartları oluşsa bile (ki, öyle olmuştur) bir sonuca bağlanması tamamen uluslararası politik güç dengelerine dayalı **hukuki** bir kavramdır. Bugün hangi parlamentonun hangi kararı alıp almadığı meselesi bir yana, Ağustos 1985 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Alt Komisyonu, bir yıl sonra Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu ve Haziran 1987 tarihli Avrupa Parlamentosu kararlarıyla 1915 katliamının Birleşmiş Milletler Jenosit Konvansiyonu'na göre bir jenosit (soykırım) suçu olduğunu kabul edilmiş, ancak bu durum gerçek manada hiçbir şeyi değiştirmemiştir. 1915'e ilişkin tartışmanın bugünkü "hukuki" boyutuyla, kıyımdan neredeyse yüz yıl sonra, ikiyüzlü devlet politikaları bağlamında, iç ve dış politik manevraların zemini olmaktan, gerçeklerin üzerini örtmekten ve halklar arasındaki gerilim ve düşmanlığı artırmaktan başka hiçbir sonuca varmadığı açıktır. Çekişme bazen sadece şovenist bir iç politika aracına dönüşmektedir. Bu nedenle bizi ilgilendiren konunun hukuki boyutundan önce tarihi, siyasi ve toplumsal boyutudur. "Soykırımların" önlenmesi ve sorunun (ve bütün benzer sorunların) gerçek çözümü, kimilerine çok gerçekdışı gelse de, ancak emekçilerin enternasyonalist dayanışması ve devrimci sosyalist mücadele zemininde mümkündür. "Hukuki" bakış açısı gerçekten işe yarasaydı, 1948'deki Soykırım Sözleşmesi'nin ardından Cezayir, Endonezya, Kamboçya, Ruanda, Bosna, Darfur vb. "soykırımlar" ve çeşitli katliamlar yaşanmazdı (Mesela Sumgait, Hocalı vb.); hem de her seferinde duruma göre değişen büyük devletlerin desteği ve de "uluslararası toplumun" gözleri önünde !